

COMUNICACIÓ / COMUNICACIÓN / PAPER¹

Entre el fervor religiós i la identitat col·lectiva: una aproximació al fenomen gogístic de la Ribera Baixa
Juanma Ferrando Cuña

RESUM / RESUMEN / ABSTRACT

Els goigs són un dels gèneres poètic-musicals sacres amb més vigència social que podem observar al llarg del territori valencià, tant que resulta inclús complicat trobar-nos amb un municipi on els fidels no li dediquen un d'aquests cants a quelcom advocació estimada. Dins d'aquest context, al voltant del fenomen gogístic s'ha creat tot un ritual social i cultural on la música adquireix un paper altament significatiu, doncs actua ja no sols com a ornament del propi text, sinó que té una funció altament identitària que ajuda a crear i mantenir vincles d'unió entre un determinat col·lectiu social. Aquesta polifuncionalitat que presenta la música dels goigs també es pot observar en altres components propis del fenomen gogístic com són el fullet imprès o el text escrit que, a banda de tenir una finalitat religiosa, crea vincles d'unió tant entre els fidels i l'advocació com entre els propis participants. En aquest article identificarem aquells elements que estan present al fullet imprès, però també al text, la música i al propi ritual social que, baix el nostre criteri, ajuden a crear i mantenir identitats col·lectives entorn al fenomen gogístic. Per dur a terme la nostra investigació ens centrarem únicament a la comarca valenciana de la Ribera Baixa, un territori molt poc estudiat des d'aquesta perspectiva.

Los gozos son uno de los géneros poético-musicales religiosos con más vigencia social que podemos observar a lo largo del territorio valenciano, tanto es así que resulta complicado encontrar un municipio en donde la feligresía no le dedique uno de estos cantos a alguna de las advocaciones que venera. En este contexto, se crea entorno a los gozos todo un ritual social y cultural en donde la música adquiere un papel altamente significativo, actuando ya no solo como ornamento del propio texto, pues además presenta una función altamente identitària que ayuda a crear y mantener vínculos de unión entre un colectivo social. La polifuncionalidad que presenta la música de los gozos también la podemos observar en otros componentes de este mismo fenómeno como son la hoja impresa o el propio texto que, además de tener un fin religioso, crea vínculos de unión tanto entre los fieles y la advocación como entre los mismos creyentes. En este artículo identificaremos aquellos elementos presenten en la hoja impresa, el texto, la música y el propio ritual social que, a nuestro parecer, ayudan a crear y mantener identidades colectivas a través del canto de los gozos. Para ello, nos centraremos solamente en la comarca valenciana de la Ribera Baixa, un territorio poco estudiado desde la perspectiva que aportamos.

The *goigs* is one of the most socially relevant sacred poetic-musical genre that we can find through valencian territory, it's indeed difficult to find a town where devoted people doesn't praise their deities with these chants. In this context, music itself plays a highly significant role in this socio-cultural ritual, that is, it's not just an ornament to the text, but represents an identity that helps creating bonds within a given social collective. This polyfunctionality can also be found in other aspects of the "gogistical phenomenon" like the written text itself, which, along with its religious purpose, creates bonds between devoted and deities as well as between the participants themselves. In this article we will identify the elements that are present in the text, the music and the social ritual itself, that, from our point of view, help creating and keeping collective identities around the "gogistical phenomenon". We will focus our investigation in the valencian region known as Ribera Baixa, a region that has been barely studied in this matter.

PARAULES CLAU / PALABRAS CLAVE / KEY WORDS

Goigs, polifuncionalitat, identitats col·lectives
Gozos, polifuncionalidad, identidades colectivas
Goigs, polyfunctionality, collective identities

RECEPCIÓ / RECEPCIÓN / RECEIVED: octubre 2012 / october 2012

ACEPTACIÓ / ACEPTACIÓN / ACCEPTANCE: maig 2013 / mayo 2013 / may 2013

¹ Actes del Congrés Internacional La música a la mediterrània occidental: Xarxa de Comunicació intercultural (València, 23-25 de juliol de 2014).

Introducció

Els goigs, o *gojos* com se'ls coneix comunament, són un dels gèneres poètic-musicals sacres més estesos i amb major vigència social que podem observar al llarg del territori valencià, però també a Catalunya, les Illes Balears o en determinades zones d'Aragó. Es tracta d'un tipus de cant col·lectiu que els fidels dediquen a la Verge, però també a quelcom sant o advocació estimada, i que guarda un marcat caràcter laudatori i rogatiu. Cal, però, assenyalar que a banda d'aquesta finalitat religiosa els goigs tenen una important funció social, doncs al tractar-se d'un cant comunal i amb un alt grau de participació es crea al seu voltant tot un ritual sociocultural de marcada significació per als membres d'aquella comunitat que fa ús d'ells. El fenomen gogístic és, per tant, un factor cultural aglutinador, i a la vegada identificador (Martí, 1990: 373), capaç de crear i mantenir un sentiment identitari entre els membres d'una mateixa comunitat, i diferenciar-los dels membres de comunitats veïnes.

No obstant, són diversos els elements que afavoreixen el sorgiment d'aquest sentiment identitari. Cadascun d'ells el trobem presents als distints components del fenomen gogístic com són el full imprès, el text, la música i, sobretot, al ritual social, doncs és en aquest últim on el fet de cantar els goigs pren un vertader significat entre els fidels.

Per tant, el nostre objectiu se centra en analitzar els diferents components del fenomen gogístic per tal de detectar els elements implícits a cadascun d'ells que desperten un fort sentiment identitari entre els membres d'un determinat col·lectiu. A més, observarem com aquests components no solament realitzen una única funció, ja que durant el ritual social s'hibriden els uns amb els altres i adquireixen una polifuncionalitat que ve determinada per l'entorn sociocultural. En conseqüència, la nostra atenció se centrarà únicament en aquells goigs que es segueixen representant a l'actualitat.

Per poder complir els nostres objectius prèviament hem dut a terme un extens treball de camp pels distints municipis de la Ribera Baixa on, a banda de realitzar entrevistes amb els diversos actors i gravar els cants dels goigs, hem observat *in situ* quin és l'ambient que es respira entre els fidels mentre es representen els goigs. L'elecció de la comarca de la Ribera Baixa ha estat motivada perquè es tracta d'un territori on s'ha estudiat molt poc el fenomen gogístic, i menys encara des de la perspectiva que intentem aportar.

1. L'objecte físic: el fullet imprès

D'entre els diversos components que participen del fenomen gogístic és el fullet, l'únic element físic i literalment palpable, el que adquireix una major conscienciació entre el col·lectiu que participa d'aquest fenomen sociocultural. Durant el treball de camp que hem realitzat als distints pobles de la comarca de la Ribera Baixa, s'ha observat un fet que es repeteix continuadament: en preguntar pels goigs de qualsevol poble, el primer que se'ns ofería eren els fulls amb la lletra impresa. Per als propis actors això són els goigs. De fet, aquesta conceptualització del terme és també comuna a d'altres territoris on s'utilitza el mateix tipus de cants, doncs «quan a qualsevol poble català parles de goigs, immediatament t'ofereixen *els goigs*, o sigui, aquest full» (Ayats, 2010: 75). No és d'estranyar que la gran consideració que ha adquirit el fullet entre els fidels l'haja convertit en un apreciat objecte de col·leccionista, ja no sols pel seu valor religiós i devocional, sinó també per l'alt component artístic i literari que presenten.¹

¹ A Catalunya existeixen entorn a 30.000 originals diferents (Martí, 2000: 191; Ayats, 2010: 76). A més, són diverses les pàgines web on

No obstant, la funció originària del fullet era servir de suport tant al text com a la imatge de l'advocació referenciada. A partir del segle XVI els goigs es popularitzen abastament, sobretot per la implantació de la impremta, que atorga una major difusió als textos religiosos entre sectors cada vegada més amplis de la societat (Blasco, 1990: 51; Martí, 1990: 373). Aquestes primeres estampacions eren opuscles on es mostraven lletres religioses escrites amb un llenguatge senzill i de fàcil comprensió (Gomis, 2013: 224). A més de l'oració, aquells opuscles integraven la imatge de l'advocació destinatària dels versos. De fet, una gran part de l'èxit que despertaren entre la feligresia ve suscitat per la inclusió, junt al text, de la pròpia imatge. L'elevat nombre d'analfabets que hi havia a la societat d'aleshores es trobaven de front amb una barrera intel·lectual que els impedia entendre qualsevol escrit. És precisament en aquest context on la imatge adquiria una important funció social i, a la vegada, integradora, doncs els fidels reconeixien la figura del gravat i així sabien a quina deïtat anaven dirigits els goigs (Bisbal, 1998: 73). D'altra banda, la incorporació de la imatge afegia un cert valor emocional a la pròpia impressió. Els fidels adquirien per un preu assequible els opuscles on apareixien les divinitats més significatives, és a dir, aquelles amb què s'identificaven, i els guardaven a les seues cases a mode d'estampes devocionals d'ús privat:

Amb ells, els espais domèstics començaren a omplir-se d'imatges religioses que, a més de servir com a protecció davant malalties, adversitats i tribulacions espirituals, fomentaven la devoció. Aquelles classes [ciutadanes] exaltaven el fervor religiós i consolidaven la identitat de les parròquies i confraries en els quals s'integraven (Gomis, 2013: 224).

Aquest hàbit innocent era el reflex d'un fervor popular que es practicava a la intimitat de les llars, totalment sincer i humil, i que encara avui podem observar amb gran facilitat en moltes de les cases del nostre entorn; estampes, lletretes, calendaris religiosos, imatges divines o figuretes, totes elles ens mostren una devoció, més o menys latent, que tracta d'establir un vincle emotiu entre el creient i la santedat, si bé no amb tota la cort celestial almenys amb aquella advocació que li desperta un clar sentiment d'identitat.

Com dèiem línies més amunt, els goigs es presentaven al segle XVI reunits en opuscles; però, no serà fins a la meitat de la dissetena centúria quan s'estampen en fulls amb una morfologia pròpia i ben determinada, una estandardització que es manté gairebé invariable fins a l'actualitat (Extremiana, 2000: 203).

Lluny de fer una profunda immersió en els elements característics que es troben en els fullets dels goigs, doncs no és el propòsit d'aquest article, cal almenys aportar una breu descripció de cadascun d'ells. Situada a la part superior de la impressió, i ben visible, es troba la capçalera. En ella s'indica el nom de l'advocació i, en nombroses ocasions, el lloc on es venera. Acostuma a començar amb les paraules *Goços a...*, *Goços de...*, i a continuació el nom del personatge lloat. D'altra banda hi ha la imatge, que junt al text és una de les dues peces clau de tot el conjunt. Més enllà de la funció que té la imatge com a element decoratiu i artístic, servia per a identificar el text amb l'advocació corresponent i, a la vegada, promoure els dogmes i les pràctiques religioses entre la població. A ambdós costats de la imatge poden aparèixer dues composicions decoratives, els ornaments, amb major o menor grau d'elaboració. Els distints gravats que apareixen als fulls dels goigs són el fruit d'una estandardització que, a l'igual que ocorregué amb la pintura, buscaven mostrar una determinada advocació rodejada dels elements iconogràfics més significatius amb que s'associava. Uns gravats que, tot i donar poc de marge creatiu als seus artífex, afavoriren l'expansió popular de les lletres dels goigs i contribuïren així a la divulgació dels dogmes religiosos (Gomis, 2002: 60).

L'altre component indispensable és el text, doncs és qui justifica l'aparició del fullet imprès dels goigs com a

es poden consultar gran quantitat de fullets de goigs ordenats per poblacions, tipus d'advocació, etc. Algunes d'elles són: <http://gogistesvalencians.blogspot.com.es/>; <http://assocamicdsdelsgoigs.blogspot.com.es/>.

suport físic d'aquest. A l'estampació el trobem dividit en dues o tres columnes segons el format del paper emprat i l'època d'impressió. El corondell és un altre element decoratiu que es troba intercalat entre les columnes del text. La seua càrrega ornamental també varia d'unes estampacions a altres, i inclús molts dels goigs més moderns el suprimeixen. A la part inferior del full apareix una breu oració en llatí, l'*oremus*, extreta dels versos litúrgics oficials que fan referència al personatge dels goigs en qüestió; li segueix alguna nota sobre les indulgències que es poden aconseguir per lloar a la imatge adreçada i, a continuació, el lloc on s'ha imprès el full, encara que aquesta dada no és del tot freqüent i, si apareix, serà a les impressions realitzades a partir de la segona meitat del segle XVIII (Gomis, 2002: 59). Alguns fullets aporten també la partitura musical amb que, hem de suposar, es cantaria el propi text; tanmateix, no acostuma a incloure's abans del segle XX (Bisbal, 1998: 73). Per últim, l'orla envolta tot el conjunt com si es tractés del marc d'un quadre i, com ocorre precisament als quadres, la seua complexitat i ornamentació varia d'un fulls a d'altres; ens podem trobar de tant simples com una ratlla a altres més elaborades amb motius vegetals, tipogràfics o al·legòrics.

A l'actualitat, molts dels fullets que es reparteixen a les esglésies són reimpressions o adaptacions dels més antics, però també ens trobem amb altres on tan sols hi apareix la lletra, o bé s'ha substituït l'antiga imatge gravada per una fotografia de l'advocació. Ara bé, els col·leccionistes i investigadors sempre trobaran més interessants els fullets que guarden una certa antigor, tant pel seu valor històric com documental.

2. El gènere literari

El text és l'element primigeni d'entre tots els que participen dins del teixit sociocultural on es produeixen els goigs. Les seues lletres al·ludeixen a quelcom advocació què desperta una vertadera estima dins d'un determinat col·lectiu. La principal intenció d'aquests cants era, i segueix igual a l'actualitat, obrir una via de comunicació mitjançant la paraula amb el *numen* per tal de mostrar-li el fervor d'una comunitat, i així obtenir la gràcia i protecció de la divinitat front a les distintes adversitats. Per tant, el contingut del missatge ens mostra un marcat caràcter laudatori i rogatiu, on els fidels mostren respecte i admiració per l'advocació estimada i, al mateix temps, demanen a la imatge distints tipus de prec: la seua intercessió davant Déu, protecció front a diverses malalties, bon temps per afavorir les collites, etc.

Els goigs utilitzen la forma estròfica de la *dansa*, què té el seu origen a la lírica trobadoresca. La seua composició ens presenta estrofes de huit versos octosil·làbics cadascuna, excepte la primera i la última estrofes que estan formades per quatre versos. És característic d'aquest gènere la retronxa, una parella de versos que es repeteix al final de cada estrofa i que mostra un marcat caràcter petitori. A més, el nombre d'estrofes que presenten els goigs no és fix, sinó que poden oscil·lar des de set fins a disset.² El text què es fa servir no és improvisat, sinó que, com ja s'ha assenyalat, apareix imprès als fullets tradicionals. Podem observar, inclús, com molts dels actors que participen del ritual tenen a les mans el full amb el text imprès, tot i que probablement porten la major part de les seues vides cantant els goigs específics de la seua comunitat; en general, açò es produeix no tant per la complexitat i extensió del propi text, doncs quasi amb tota probabilitat guardaran a la memòria, sinó pels vincles sentimentals i devots que manifesten cap al full imprès, tal i com hem comentat a l'apartat precedent.³ No

² Originàriament, els goigs estaven formats per una estrofa introductòria, l'estrofa final i set estrofes centrals que al·ludien cadascuna d'elles als set goigs de la Verge Maria. Amb el temps, la temàtica ha anat canviant i el nombre d'estrofes varia indistintament d'uns goigs a altres.

³ En determinats esdeveniments on es canten goigs de nova creació, o goigs que no són d'ús habitual i comú, els fidels necessitaran imperiosament el full amb la lletra, ja que desconexaran el text o bé no el recordaran amb exactitud. Tanmateix, les lletres de la majoria

obstant, tot i que el text dels goigs es transmet per escrit, les lletres no necessàriament es mantenen invariables. Evidentment, el grau de variabilitat del text dels goigs és molt menor si el comparem amb altres gèneres populars de la tradició valenciana on les lletres no apareixen a cap suport físic. Però, tot i això, trobem alguns exemples on s'han inclòs noves estrofes junt a d'altres més antigues;⁴ o inclús, en distints pobles on es venera una mateixa imatge poden aparèixer variants sobre un text original, entenent aquestes variants com «el producte de successives modificacions i adaptacions, totals o parcials, d'uns mateixos goigs a diferents localitats» (Martí, 2000: 194).⁵

Per tant, observem que el text no és quelcom estàtic i invariable, doncs està sotmès a una revisió i adaptació continuada. A més, a l'actualitat la representació d'un goig no obliga a cantar totes i cadascuna de les estrofes d'aquest, sinó solament aquelles que per tradició han anat representant-se generació rere generació. En molts casos tan sols es canten les estrofes amb que la comunitat més s'identifica; a d'altres, els actors decideixen suprimir del cant estrofes que, baix el seu criteri, són estilísticament inapropiades per tenir una retòrica molt barroca i excessivament sensiblera.⁶ En conseqüència, observem com el text està sotmès als gustos i necessitats de la societat i, per tant, no està mai finalitzat, sinó que és un element viu que s'adapta, varia i s'emmotlla a una societat subjecta a canvis continus.

Podem considerar el text dels goigs com un document etnogràfic d'una gran vàlua, què ens mostra no sols aquelles devocions que despertaven major estima entre la població, sinó també determinades formes de pensar i actuar d'un col·lectiu. La temàtica principal que ens presenten els goigs és una breu hagiografia, amb major o menor rigor canònic, de la vida i els miracles d'una advocació. Tanmateix, en la majoria dels casos el relat està carregat de llegendes i mites locals fruits de l'imaginari comú que ens permeten conèixer quines eren les preocupacions dels nostres avantpassats, com s'enfrontaven als temors i quina actitud adoptaven front a les adversitats. Tot i que, molts dels relats no són historiogràficament demostrables, la importància del textos gogístics radica en el seu alt valor sociològic, doncs la lletra ens mostra un discurs simbòlic on s'observen aspectes propis de la cultura d'un poble:

Les llegendes locals, l'imaginari comú, ens donen testimoni de la història local, que constituint-se en història sagrada o mite, recull no sols el que ha passat sinó, sobretot, com han viscut els esdeveniments, les pors, la consciència comuna, els perills de desaparició, els temes més importants per a la vida de la comunitat, les diferents generacions. Els fets es transformen en llegendes, no per això menys certes, però que ens parlen més de sentiments i de visions del món que no pas fets historiogràficament demostrables. Es tracta d'una història paral·lela, que no es pot deslligar de la vida del grup (Roma, 2010: 17).

Per tant, trobem al text una forta empremta localista, què tracta de lligar la vida de l'advocació lloada amb la història i l'imaginari local. És precisament el component localista que apareix a les lletres dels goigs un dels factors que ajuden en la construcció d'identitats col·lectives entorn a aquest fenomen sociocultural. De fet, per als actors els goigs adquireixen un significat identificador i aglutinador, doncs representen distints aspectes del

dels goigs que es practiquen avui en dia als municipis de la Ribera Baixa són abastament conegudes entre els fidels, doncs es vénen practicant i repetint des de temps immemorials.

⁴ Un exemple el trobem als *Gozos al Santísimo Cristo de la Piedad* que es canten a Sollana, on el text actual barreja estrofes antigues amb altres més recents.

⁵ Per citar un exemple, el text dels *Gozos a la Purísima Concepción* que es canten a Estubeny és una adaptació del que es canta a la localitat de Casas Bajas, i què a la vegada és un préstec —amb distintes modificacions— del text que es canta a Iàtova (Pardo/Jesús-Maria, 2001: 169-171).

⁶ Comunicació directa de Pere, veí d'Albalat de la Ribera, al referir-se als *Gozos al Santísimo Cristo de las Campanas* que es canten a aquesta localitat.

sentir propi d'un grup i formen part del seu llegat cultural. Però, a més a més, juguen un important paper com a element diferenciador entre col·lectius (Martí, 1990: 379), sobretot si es tracta de comunitats veïnes, on els enfrontaments i la competitivitat entre ambdues comunitats no són d'estranyar. Aquest element localista que apareix als textos gogístics l'observem tant a la capçalera com en algunes de les distintes estrofes, i se'ns pot presentar de tres formes distintes: a través de referències geogràfiques, històriques o llegendàries (Martí, 2000: 201-205). Tots tres els localitzem als goigs riberencs. Pel que fa al primer tipus, a les cites geogràfiques s'esmenta el nom de la localitat on es venera l'advocació en particular:

[...]
 De Poliñá por Patrón
 la población te venera,
 y de tí salud espera
 bienestar y devoción;
 logremos tanto favor
 de tu celeste indulgencia
*En la peste y su dolencia
 sed nuestro libertador.*
 [...]⁷

També podem trobar-nos amb fragments que ens recorden esdeveniments històrics d'una rellevància important per al conjunt de la població. Un exemple és el que a continuació mostrem, on se'ns narra com després de l'expulsió dels moriscos del poble de Corbera els seus habitants construïren un santuari a la Verge del Castell en senyal de respecte i gratitud:

[...]
 Los cristianos que quedaron
 después de aquella conquista,
 por teneros a su vista,
 en un templo os colocaron:
 con su afecto lo labraron,
 su fe fue piedra primera;
*Ayúdanos, Virgen pura
 del Castillo de Corbera*
 [...]⁸

I per últim tenim les referències llegendàries, és a dir, fragments de caire fantàstic propis de l'imaginari popular on, generalment, al·ludeixen a llegendes religioses de la localitat (Martí, 2000: 204):

[...]
 En el campo un labrador
 arando su tierra, os halla
 en piedra de media talla,
 mostrando allí vuestro amor,
 y no conoció en su error,
 de tal piedra los señales.

Con vuestro favor espera

⁷ Fragment dels *Goigs al ínclito y glorioso mártir san Sebastián* que es canten a Polinyà del Xúquer.

⁸ Fragment dels *Goigs de Nuestra Señora del Castillo de la villa y honor de Corbera* que es canten a Corbera.

ser libre de todos males.

Dos veces a trabajar
 vuelve al campo, y otras dos
 en el campo os mostrais Vos
 con firmeza singular
 queriéndole declarar
 vuestras gracias celestiales.
Con vuestro favor espera
ser libre de todos males.
 [...]⁹

L'element localista el trobem amb major notorietat als goigs dedicats a l'advocació pròpia d'un determinat poble, i no tant –o, si més no, d'una manera menys notòria– en altres composicions que al·ludeixen a imatges amb una devoció més estesa entre diferents municipis del País Valencià. Tot i això, les distintes cites a determinats signes i esdeveniments locals no són, ni més ni menys, sinó una mostra de l'alt grau de popularitat que han adquirit els goigs dins del teixit social on es practiquen; però a més, el col·lectiu que fa ús dels goigs troba a les lletres diversos elements –aquestes referències localistes– amb què s'identifiquen. Per tant, les lletres adquireixen –a banda d'una finalitat religiosa, o un paper didàctic o ideològic (Martí, 2000: 215-218)– una funció identitària, capaç de crear i mantenir dins del grup social vincles d'unió entorn al fenomen gogístic.

3. El gènere poètic-musical

La música adquireix un paper fonamental dins del fenomen gogístic, tant que no es pot separar del propi text, creant-se així una relació mútua entre ambdós elements culturals. El lligam que existeix entre el text i la música se'ns presenta des de distints factors, bé siguen constructius i estructurals o d'àmbit social i ritual. En primer lloc, observem una connexió entre l'estrofisme literari i la construcció melòdica i musical (Ayats, 2010: 76). Les melodies gogístiques de caire tradicional presenten un perfil melòdic senzill i sense excessos que resulta apropiat per a que tothom participe del cant, i a la vegada el text resulte intel·ligible i no quede emmascarat per una música forçament ornamentada. La música està al servei de la paraula, però no per això l'hem de considerar en un segon pla, doncs és amb la música on els goigs adquireixen la seua transcendència. La unió entre text i música és la que atorga una vertadera funcionalitat als goigs; de fet, tots els goigs que es realitzen a l'actualitat es canten. No ens hem trobat amb cap goig on el text simplement es llegeix, tots ells es canten amb melodies més o menys elaborades. Per tant, el fenomen gogístic sense música no es produeix, és amb la música on els goigs deixen de ser un objecte inanimat i es converteixen en un acte viu i mutable.

El vincle entre el text i la música és tan gran que en ocasions els actors no són conscients que estan interpretant música. Al llarg del nostre treball de camp no han estat poques les vegades en què hem preguntat a algun dels fidels per la música dels goigs i, immediatament, ens han contestat que els seus goigs no empren cap música. Tanmateix, després d'una estona de conversa, i d'incitar-los per a que ens reproduïren els goigs tal i com ho realitzen el dia de la festa a l'interior de l'església, la nostra sorpresa fou notòria al comprovar que, tot i la seua negativa inicial, els actors si utilitzen una melodia senzilla amb la qual entonen el text. Aquesta absència d'una consciència musical per part d'alguns fidels no l'hem de generalitzar, doncs en altres ocasions, i davant la mateixa pregunta, immediatament i sense cap dubte els actors ens han cantat la melodia que empren als goigs; això sí,

⁹ Fragment dels *Goços a Nuestra Señora de Sales* que es canten a Sueca.

mai la melodia sola, sempre junt al text. Observem, però, un fet comú a tots ells. Al moment de la *performance*, quan els fidels entonen els seus goigs per lloar l'advocació estimada, el que menys els preocupa és el resultat estètic, és a dir, fer una bona o mala interpretació del cant gogístic, sinó, més bé, establir un vincle comunicatiu amb la divinitat.¹⁰

Cal, però, analitzar amb una mica més de detall la música amb que es canten els goigs a la Ribera Baixa, així com les principals característiques que ens presenta. Les melodies utilitzades per entonar les lletres dels goigs es poden classificar en tres grups diferenciats, atenent tant a la procedència de la música com al grau d'implicació social que desperten dins del col·lectiu que les fa servir. Distingim entre:

1. Goigs amb música tradicional
2. Goigs amb música de nova creació assumida pels fidels
3. Goigs amb música de nova creació no assumida pels fidels

Al primer grup reunim tots aquells goigs que es canten utilitzant melodies de marcat caràcter tradicional. Són diverses les tonades d'aquest tipus que s'observen als pobles de la comarca. Es tracta de melodies anònimes que s'han après generació rere generació a través dels mecanismes propis de la transmissió oral. L'absència d'un suport físic com és la partitura evita que la música presente una forma fixa i invariable, quedant sotmesa a possibles canvis i/o adaptacions que venen marcats, en nombroses ocasions, pel context social. Observem, a més, una altra característica pròpia de la música tradicional: l'alt grau de participació. La música no queda restringida a un selecte grup de cantants professionals dotats de bona veu, sinó més bé al contrari; tothom pot participar i sentir-se part activa del col·lectiu. Afavoreix aquesta condició el fet que les melodies gogístiques d'aquest primer grup presenten perfils melòdics senzills, per a les quals no és necessari tenir unes condicions vocals excepcionals, doncs del que es tracta és que qualsevol fidel pugui cantar-les.

Dins del grup on es classifiquen les melodies tradicionals podem diferenciar dos tipus de tonades: melodies que es repeteixen en diversos municipis i melodies pròpies d'una única localitat. Les melodies que es repeteixen en diversos municipis s'utilitzen per a cantar un gran nombre de lletres de goigs, per tant, no estan unides a un únic text. A més, al seguir els mecanismes de la transmissió oral, la música no està subjecta a l'estratificació que atorga la partitura, sinó més bé tot el contrari; ens trobem, per tant, amb un gran nombre de variants melòdiques que deriven d'unes poques melodia-tipus, que s'utilitzen tant a la comarca de la Ribera Baixa com a la resta del País Valencià. En nombroses ocasions, les diferències melòdiques entre una i altra variant són pràcticament inapreciables per als oïts dels no iniciats en aquest tipus de repertori. No obstant, els distints canvis i modificacions d'una variant a altra no passen desapercebuts per als fidels, i no tardaran en identificar-se amb aquella amb que canten els goigs dels seus patrons, però també diferenciar i rebutjar les variants que són pròpies d'un altre municipi, en especial si es tracta del poble veí. D'altra banda tenim les tonades tradicionals pròpies d'una única localitat. Basant-nos als exemples que ens trobem a l'àrea d'estudi, aquestes melodies s'utilitzen per a cantar la lletra d'uns determinats goigs; per tant, les melodies genuïnes d'un únic municipi van associades amb una única advocació.

En un segon grup ens trobem amb els goigs que utilitzen melodies de nova creació, però que han estat

¹⁰ Ens referim als cants que tenen un caràcter plenament participatiu, on tothom entona la melodia dels goigs. A d'altres representacions on els goigs els interpreten cantants professionals si es buscarà un resultat altament estètic; tanmateix, són ben poques les ocasions on es representen goigs d'aquest tipus.

totalment assumides pels fidels. Es tracta de composicions musicals creades per un autor concret amb la finalitat d'acompanyar la lletra d'uns goigs específics.¹¹ En ocasions el nom de l'autor d'alguna d'aquestes peces ens és desconegut, no obstant, a través del llenguatge musical que empren detectem mecanismes compositius propis de la música acadèmica occidental que ens indiquen que són fruit del treball d'una persona amb certs coneixements dins del camp de la composició musical, descartant així que es tracte de música tradicional pròpiament dita. Tanmateix, la peculiaritat que ens presenta aquest tipus de repertori és l'alt grau d'acceptació dins del col·lectiu social on es produeix, oferint-nos inclús semblances amb la música de tradició oral que ens poden resultar paradoxals. En primer lloc, hem de recordar que estem parlant de melodies *cultes* o pseudo-*cultes*, és a dir, en la gènesi de cadascuna d'elles la música estava escrita en una partitura que servia com a suport gràfic per tal que pogués ser cantada pels primers intèrprets de la mateixa. A poc a poc, aquestes melodies es popularitzaren i foren completament assumides pel col·lectiu, en conseqüència, quedaren consolidades dins del repertori religiós. Açò provocà que la gent les guardés a la memòria, fins al punt que la partitura ja no era necessària per a l'aprenentatge de la melodia, doncs la música era apresada —i segueix sent-ho a l'actualitat— a través dels mecanismes de la transmissió oral. La popularització d'aquest tipus de música es deu, en gran part, a l'alt grau de participació de què disposa, doncs, a l'igual que la música tradicional, les melodies classificades en aquest grup no estan reservades a uns pocs especialistes, sinó que el poble les ha fet seues i tothom les canta i les sent com a pròpies. Es crea així un seny identitària amb aquestes melodies, ja que són genuïnes d'una única localitat i destinades a lloar una advocació en concret, la qual és venerada per un col·lectiu social determinat.

Per últim, al tercer grup ens trobem amb aquelles melodies de nova creació que, tot i guardar una gran similitud amb les anteriors, no han estat assumides per la població, o bé per diverses causes han anat perdent vigència entre la comunitat. La diferència entre la música d'aquests goigs i dels anteriorment tractats no té a veure tant en aspectes constructius i tècnics del propi discurs musical, sinó, més bé, està en el grau d'incidència tan baix que mostra dins del col·lectiu on es manifesta, què es tradueix en una molt baixa participació. El cant dels goigs que classifiquem en aquest apartat el realitza un grup reduït d'intèrprets, molts d'ells amb una certa formació musical, ja que, en alguns casos, les parts vocals precisen d'una certa preparació tècnica vocal. La gran majoria de fidels que acudeixen a l'església, lluny de ser cantants especialitzats, veuen la seua participació molt reduïda, o inclús anul·lada. Els feligresos seuen als bancs de l'interior de l'església i intenten guardar silenci mentre s'interpreten els goigs. Aquesta actitud passiva que adopten els assistents és més pròpia del ritual que podem observar entre el públic que acudeix a les sales de concerts de música *culta* (Small, 1989 [1980]: 17-41) que no pas el caràcter participatiu i dinàmic que esperàriem en qualsevol acte de fervor i devoció popular, tal i com es produeix quan es canten els goigs dels dos grups anteriors.

4. El ritual sociocultural: la «situació goigs»¹²

Ens queda per tractar com s'estructura el ritual que gira entorn al cant dels goigs. És ara quan observem que els distints elements comentats anteriorment convergeixen de tal manera que el cant adquireix un significat real entre els fidels, doncs els goigs es troben dins del context sociocultural per al qual foren creats. Si bé aquest tipus de cant té una finalitat primària de caràcter eminentment religiós, no podem negar-li la funció altament social que manifesten. Qualsevol música no és sols un conjunt de sons que formen una melodia, sinó que porta

¹¹ A l'igual que ocorria amb les melodies tradicionals pròpies d'un únic municipi, els goigs de nova creació es creen *ad hoc*, és a dir, per a lloar una advocació concreta.

¹² Aquest terme ha estat introduït per Jaume Ayats (Ayats, 2010: 76).

associada una semàntica cultural que ha anat elaborant-se i adquirint forma a través de distints factors contextuals i socials. La creació de discursos musicals entorn al fet sonor està en estreta relació amb la capacitat de la música per aglutinar diversos individus i formar grups amb ideologies, inquietuds i gustos més o menys semblants:

“Música” es una palabra muy pequeña para abarcar algo que adopta tantas formas como identidades culturales o subculturales existen. [...] Cuando hablamos de música estamos hablando realmente de una multiplicidad de actividades y experiencias (Cook, 2011 [2001]: 18).

El fenomen gogístic presenta distints elements que impulsen aquesta capacitat aglutinadora i identitària; alguns d'ells ja els hem vist, com són el vincle afectiu que es crea cap als fullets impresos, la significació del text –potenciada si apareixen elements localistes– o les melodies utilitzades per a cantar els goigs. Aquests estan presents en diferents components del fenomen gogístic, i tots ells conflueixen quan els goigs es canten, és a dir, a la «situació goigs». D'altres, en canvi, tan sols es manifesten al ritual social i, per tant, hem d'estudiar-los a través de l'observació de la pròpia *performance*.

Una de les característiques principals dels goigs és l'alt grau de participació. Tot i ser un tret comú també a altres gèneres de la música tradicional, es veu molt accentuat al fenomen gogístic, doncs els rols d'executant i oient es concentra en un mateix individu;¹³ tothom participa del cant i, a la vegada, se sent part integrada dins del grup. No existeix, per tant, una diferenciació entre intèrprets i espectadors pròpia de músiques més acadèmiques.

L'elevada participació afavoreix la mutabilitat que presenta el propi ritual, doncs lluny d'estandarditzacions el fenomen gogístic és un acte completament viu i mutable. El cant dels goigs està sotmès a un procés constant de variabilitat interpretativa i adaptació motivat per condicionants tant socials com culturals que modifiquen, transformen i ajusten el fenomen sonor dins d'un contínuum lent però constant:

[...] las categorías convencionales que guían tanto la lectura del sistema musical en su conjunto como la evaluación de una ejecución concreta están sometidas a un proceso de negociación permanente. En cada ejecución se actualizan las reglas del juego heredadas, pero también se cambian, se esquivan o se entrecomillan. En ese sentido, la tradición no es sólo una «cosa», sino, sobre todo, un proceso (Cruces, 2002: 8).

Per tant, cap representació ni cap vivència d'un mateix goig és igual a l'anterior; Aquests canvis, en general, vénen condicionats per circumstàncies socials i no tant per decisions expressives dels propis fidels, que intentaràn reproduir el ritual tal i com el van aprendre dels seus majors. Resulta complicat detectar algunes d'aquestes modificacions, ja que poden passar desapercebudes per a la majoria dels fidels. No obstant, a través del testimoni d'alguns d'ells, i gràcies a estudis i gravacions realitzats anys enrere, es poden observar diferències entre el que es feia al passat i el que es canta a l'actualitat. Algunes d'aquestes variacions les trobem a la pròpia música, com per exemple a Fortaleny, on fa uns anys els goigs es cantaven a dues veus utilitzant una homofonia formada per la successió de terceres paral·leles mentre que ara es canta a una sola veu.¹⁴ En altres ocasions, la supressió d'alguna celebració ha acabat amb la música que s'utilitzava a la mateixa. És el cas de Polinyà del Xúquer, on es cantaven els goigs durant el novenari en honor al Crist de la Sang amb una melodia-típus molt popular al País Valencià

¹³ La diferenciació entre intèrpret i públic tan sols apareix quan s'executen els goigs de nova creació que no han estat assumits pels fidels, doncs el grau de participació en aquest tipus de cants és ben baix; cal, però, recordar que les ocasions on es canten goigs d'aquest estil són més bé reduïdes i, per tant, la seua rellevància és mínima.

¹⁴ Aquest fem l'hem corroborat mitjançant la comparació del treball realitzat per Salvador Seguí (Seguí, 1980: 877) amb les dades obtingudes a partir del nostre treball de camp.

(Gomis, 1996: 493). Actualment ja no es celebra el novenari i, per tant, ha deixat de cantar-se aquesta melodia al poble.¹⁵

Un altre factor important que ajuda a crear i mantenir una identitat col·lectiva és la consciència de *tradicció*. A través del fenomen gogístic els fidels creuen connectar amb els seus avantpassats, ja que realitzen una activitat que els és comuna:

Els goigs representen la manifestació de la genealogia local que reuneix a través d'una devoció concreta les generacions actuals, els avantpassats i situa al cap de dalt d'aquests avantpassats el ser celestial que ennobleix el llinatge, ja que fa córrer un lligam de parentiu entre el Sant, la Mare de Déu o Crist i totes les generacions locals fins arribar a l'actualitat (Roma, 2010: 13).

Els actors se senten depositaris d'una tradició heretada que esperen no desaparega amb ells. No obstant, veuen amb cert escepticisme la continuïtat d'aquests cants a llarg termini, doncs l'afluència de gent a l'església és cada vegada menor; tanmateix, a la festivitat dels patrons més significatius del municipi l'església encara es plena de gent, que amb més o menys devoció manifesten un cert sentiment identitari entorn la imatge.

Tot i això, el col·lectiu que s'identifica d'una forma plena amb tot allò que té a veure amb els goigs està comprès per persones adultes i ancianes d'ambdós sexes, però amb una clara majoria de dones respecte als homes.¹⁶ D'altra banda, la presència de joves és cada vegada menor i resulta vertaderament difícil observar la seua implicació en festivitats diferents a les d'aquelles advocacions més importants i representatives del poble. Observem així com el fenomen gogístic ha anat perdent vigència entre sectors cada vegada més joves de la societat. Per tant, la música dels goigs ja no sols actua com a element diferenciador entre els membres de localitats veïnes, sinó que també estableix una distinció de caràcter generacional; els seus cants s'associen amb un col·lectiu social més adult i no pas amb generacions joves.

Conclusions

Al llarg del present article hem definit cadascun dels components que formen el fenomen gogístic per tal de trobar els distints elements implícits que motiven el sorgiment d'un sentiment identitari; a més, s'han observat les distintes funcions que adquireixen els components gogístics si els analitzem per separat, i com apareixen noves funcions al convergir tots ells a la «situació goigs».

El fullet imprès, amb una funció inicial que es limita a ser el suport que recull el text i els distints gravats que l'acompanyen, es converteix en un objecte venerat que desperta una gran estima entre els fidels, convertint-se a la vegada en una peça de col·leccionisme molt apreciada. D'altra banda, el text guarda una finalitat religiosa, però també doctrinal i inclús ideològica (Martí, 2000: 215-218); no obstant, els diversos localismes que mostren les seues lletres desperten un sentiment identitari entre la feligresia. Pel que fa a la música, la seua funció inicial la

¹⁵ Els *Goigs al Santísimo Cristo de la Sangre* es canten actualment a Polinyà del Xúquer el 6 d'agost i al llarg del septenari que se celebra la segona meitat del mes de novembre. Utilitzen una melodia molt popular al llarg del territori valencià, però diferent d'aquella que es cantava antigament al novenari.

¹⁶ Fins fa uns anys, mentre els homes es reunien als bars i casinos on conversar i passar una agradable estona, les dones, acompanyades de les xiquetes i xiquets, acudien al temple a orar, però també a relacionar-se entre elles. Les esglésies es convertien en llocs de reunió i adquirien una funció social molt pareguda a altres llocs com eren els casinos, barberies, forns, tallers de costura o bandes de música. És per això que actualment les màximes encarregades de cantar els goigs són les dones, mentre que els pocs homes que acudeixen a l'església es mantenen en un discret segon pla i es deixen representar per elles.

subordina al text, convertint-se en un ornament d'aquest i, a la vegada, serveix com a eina mnemotècnica que ajuda a aprendre's amb més facilitat la lletra. Tanmateix, observem que la importància de la música és molt major, doncs sense aquesta els goigs no es representen. A més, hem observat que les melodies ens mostren peculiaritats que les fan distintes les unes de les altres, i on cada col·lectiu s'identifica amb la tonada que utilitza per a cantar les lletres dels seus goigs i es diferencia d'aquelles pròpies d'altres comunitats. Per últim, al ritual, és a dir, a la «situació goigs», observem com tots els components convergeixen i s'hibriden els uns amb els altres, adquirint noves funcions cadascun d'ells i creant vincles d'unió entre els fidels.

Per tant, el fenomen gogístic no té una única funció, sinó que és polifuncional, doncs a més de ser expressió de la devoció religiosa ajuda en la construcció d'identitats col·lectives entorn a aquest ritu. Es tracta d'un fenomen cultural amb què s'identifica un grup social i, a la vegada, l'utilitza per a diferenciar-se d'altres comunitats. Parlar de goigs no és referir-nos únicament a un gènere literari, a unes melodies concretes o a un format d'impressió, és també parlar d'un ritual, d'un sentiment, d'una tradició; en definitiva, quan ens referim als goigs estem al·ludint a una part de la cultura d'un poble.

Bibliografia

- AYATS, J. (2001): «Paral·lelismes musicals i situacionals entre els goigs i els 'gosos'», *Insula*, 8, 75-89.
- BISBAL, M. A., i altres (1998). «Els goigs i el seu espai a la col·lecció local», *Revista de biblioteconomia i documentació*, 23, 71-81.
- BLASCO, R. (1974): *Goigs valencians. Segles XIV al XX*, València, Gora.
- CATALÁN, J.I. (2003): «Gravados eucarísticos en los gozos valencianos al Santísimo Sacramento», *Religiosidad y ceremonias en torno a la eucaristía*, 2, 713-732.
- COOK, N. (2011 [2001]): *De Madonna al canto gregoriano*, Madrid, Alianza Editorial.
- COURCELLES, D. (2009): *La paraula de l'àngel. Una aproximació plural als goigs*, Barcelona, Fragmenta Editorial.
- CRUCES, F. (2002): «Niveles de coherencia musical. La aportación de la música a la construcción de mundos», *TRANS. Revista Transcultural de Música*, 6.
- EXTERMIANA, P. i altres (2000): «Cantos litúrgicos sobre los santos en el archivo catedral», *Kalakorikos*, 5, 201-213.
- GOMIS, J.C. (1996): «Els *Gozos al Santísimo Cristo de la Sangre* i els *Gozos al inclito y glorioso mártir san Sebastián* de Polinyà de Xúquer», *Al-gezira*, 9, 479-503.
- (2002): «Imatge, poesia i música al voltant de la Mare de Déu de l'Olivar d'Alaquàs: el full dels *Gozos a Nuestra Señora del Olivar, que està en su convento de Alaquàs*», *Ars Longa*, 11, 57-64.
- (2013): «Música, poesia i imatge al servei de la religiositat: els goigs en la tradició cultural valenciana», *Scripta*, 1, 212-239.
- MARTÍ, J. (1990): «Els goigs de Nostra Senyora de la Roca», *Recerca Musicològica*, 10, 373-380.
- (2000): «Los "goigs": expresión de religiosidad e identidad local en Cataluña», dins DÍAZ, L. (coord.) (2000): *Palabras para el pueblo*, Barcelona, CSIC.
- PARDO, F. i JESÚS-MARIA, J.A. (2001): *La música popular en la tradició valenciana*, València, Institut Valencià de la Música.
- REIG, J. (2011): *La música tradicional valenciana: una aproximació etnomusicològica*, València, Institut Valencià de la Música.
- ROMA, J. (2010): «Els goigs com a mite i èpica local», *Insula*, 8, 13-19.
- SEGUÍ, S. i altres (1980): *Cancionero musical de la provincia de Valencia*, València, Diputació Provincial.
- UTRILLA, T. (1993): *Los gozos marianos de la Región Valenciana*, tesi doctoral inèdita. València, Estudis Generals: Universitat de València.
-

Juanma Ferrando Cuñajuanma_ferrando@hotmail.com

Títulat Superior de Música en la especialitat de “Musicologia” al Conservatori Superior de Música de València. Actualment estic realitzant el màster “Musicologia, educació musical i interpretació de la música antiga” a la Universitat Autònoma de Barcelona. He participat en distints congressos i seminaris tant de musicologia com d’altres disciplines acadèmiques. Sóc coautor del llibre *Inventaris Musicals Valencians, vol. I Sueca*, col·labore al programa radiofònic *Café Clàssic* de la UPV i he participat en diferents enregistraments de CD’s com són *Patrimoni Musical Litúrgic Valencià*, vol. VII i *Archivos sonoros de la Archidiócesis de Valencia*, vol. 2 i 4.

Titulado Superior de Música en la especialidad de “Musicología” en el Conservatorio Superior de Música de València. Actualmente estoy realizando el máster “Musicología, educación musical e interpretación de la música antigua” a la Universitat Autònoma de Barcelona. He participado en distintos congresos y seminarios tanto de musicología como de otras disciplinas académicas. Soy coautor del libro *Inventaris Musicals Valencians, vol. I Sueca*, colaboro en el programa radiofónico *Café Clàssic* de la UPV y he participado en diferentes grabaciones de CD’s com son *Patrimoni Musical Litúrgic Valencià*, vol. VII y *Archivos sonoros de la Archidiócesis de Valencia*, vols. 2 y 4.

Higher Degree of Music in “Musicologist” specialty in the Conservatori Superior de Música de Valencia. Currently I’m pursuing on a Master’s degree in “Musicologia, educació musical i interpretació de la música antiga” at the Universitat Autònoma de Barcelona. I have taken part in different conferences and seminars of musicology, others academic disciplines and multidisciplinary settings. I’m co-author of the book *Inventaris Musicals Valencians, vol. I Sueca*, I also contribute to the radio broadcast *Café Clàssic* at the Universitat Politècnica de València, and I have attended in different recordings CD’s as *Patrimoni Musical Litúrgic Valencià*, n°. 7 and *Archivos sonoros de la Archidiócesis de Valencia*, n°. 2 and 4.

Cita recomanada

Ferrando Cuña, Juanma (2015): «Entre el fervor religiós i la identitat col·lectiva: una aproximació al fenomen gogístic de la Ribera Baixa». *Quadrivium, -Revista Digital de Musicologia* 6 [enllaç] [Consulta: dd/mm/aa].